

גדרים בחיוב מסירות נפש

“הנאת עצמן” ו”קרקע עולם”

אביב אלקוני

ראשי פרקים:

א. תקציר

- ב. סוגיית הגמרא בסנהדרין; “ייהרג ואל יעבור”
  - ג. “והא אסתר פרהסיא הואי?”: מחלוקת ר”ת וריב”ג
  - ד. האם רבא חולק על אביי או מוסיף עליו?
  - ה. מחלוקת רמב”ן וראב”ד
- הצגת המחלוקת והוכחת הרמב”ן
קושיית הר”ן על הראב”ד
ו. סיכום

א. תקציר

חז”ל במסכת יומא (פה, ב) למדו מהפסוק “וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חַקְתִּי וְאֶת מִשְׁפָּטֵי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֱדָם וְחַי כְּהֵם” (ויקרא יח, ה), כלל יסוד, הקובע כי פיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה. אף על פי כן, אומרים חז”ל במסכת סנהדרין (עד, א), שקיימים שני סוגי עבירות שאינן נדחות מפני פיקוח נפש. הסוג הראשון של העבירות הוא “שלוש עבירות חמורות”, דהיינו עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. הסוג השני הוא עבירות שנתבעים לעבור עליהן בשעת השמד או בפרהסיא.

בהמשך הסוגיה מסייגים אמוראים את חיוב “ייהרג ואל יעבור”, ומסבירים שישנם שני מצבים בהם החיוב אינו תקף; “קרקע עולם” ו”הנאת עצמן”. בהמשך נסביר מה הם בדיוק סיוגים אלו. על כל פנים, סוגיה זו מעלה שאלות רבות: האם סיוגים אלו שייכים גם בעבירות חמורות בהם מצווים ב”ייהרג ואל יעבור”? האם ההסברים חולקים זה על זה או שמא מוסיפים זה על זה? מה הנפקא מינה ביניהם? ועוד. במאמר זה, נעסוק בשאלות הללו ובשאלות נוספות שקשורות לעניין, וננסה לקשור ביניהן בעזרת המחלוקות השונות בראשונים.

ב. סוגיית הגמרא בסנהדרין; "ייהרג ואל יעבור"

בפתיחת סוגיית "קידוש השם" במסכת סנהדרין (עד, א), הגמרא דנה אימתי חייב האדם למסור את נפשו כדי לא לעבור עבירה. בגמרא מובאים דברי רבי יוחנן, המעיד על חידושם של התנאים שנאספו בבית נתזה, שם עמדו למניין וקבעו כי מותר לאדם לעבור על כל עבירה כדי לשמור על חייו, חוץ משלוש עבירות חמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.

הגמרא מסבירה את חריגותם של עבירות עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים משאר העבירות שבתורה. חומרת העבירה של עבירת עבודה זרה, נדרשת בברייתא מן הפסוק: "וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל לִבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ" (דברים ו, ה). רש"י (ד"ה "ואהבת את ה' א-להיך") מבאר, שאהבת ה' היא ציווי על האדם להיות נאמן לקב"ה, ולא להמירו באל אחר. בפסוק כתוב במפורש "בכל נפשך", ומשמע שהאדם צריך למסור אפילו את נפשו כדי להימנע מעבירה של עבודה זרה.

חומרת העבירה של שפיכות דמים נלמדת בגמרא מסברה הנקראת "מאי חזית", וזה לשונה של הגמרא: "מי יימר דדמא דידך סומק טפי? דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי". נראה שכוונת הגמרא לומר, שכיוון שאין לנו יכולת להשוות או להעריך את חייו של כל פרט ופרט, ממילא מוטל על האדם להישאר בלתי פעיל, ולא לקפח את חייו של מישהו אחר, גם במחיר חייו שלו. באופן עקרוני, אילו הייתה דרך להעריך את שווי החיים של פלוני ושל חברו, ואילו ניתן היה לדעת בבירור כי ערך חייו של פלוני גבוה יותר, אולי היה מותר לפעול, כדי להציל את החיים שהם בעלי ערך רב יותר. אך היות ואין לאדם כלים לבצע הערכה זו, אסור לאדם להרוג את חברו כדי להציל את חייו.¹

חומרת העבירה של גילוי עריות, נדרשת בברייתא מההיקש בין רוצח לנערה מאורסה, בפסוק "וְלִנְעָרָה לֹא תַעֲשֶׂה דְבַר אֵין לְנַעַר חֲטָא מִוֹת כִּי כְאִשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רָעוּהוּ וּרְצָחוֹ וְרָצָחוּהוּ" (דברים כב, כו).²

1 הבנה זו מופיעה בחידושי ר' חיים מברסקי על הרמב"ם הל' יסוה"ת ה, א.

2 בגמרא מובאת שיטת רבי ישמעאל, החולקת על לימוד זה. בפשט הסוגיה נראה, שהמחלוקת היא רק לגביי מסירות נפש בעבודת כוכבים. כנראה סברתו היא, שערך החיים "וחי בהם" אינו נדחה מפני שום מצווה אלא אם כן ישנה סברה נגדית כמו בשפיכות דמים ובגילוי עריות. על כן עבירת עבודת כוכבים שווה בחומרתה לשאר העבירות בתורה. אולם, רוב הראשונים פוסקים כשיטת התנאים אותה הביא ר' יוחנן בתחילת הסוגיה.

לאחר שהגמרא הסבירה את חריגותן של שלושת העבירות החמורות, מוסיף רבי יוחנן וקובע כי קיימים עוד שני מצבים בהם חובה על האדם למסור את נפשו גם על שאר עבירות שבתורה.³ הראשון הוא כאשר מלכות גויים גזרת גזרות שמד על ישראל, ומאיימת בעונש מוות למי שיעבור על כך. נוסף על כך, כאשר הגויים דורשים מישראל לבצע עבירה בפרהסיא, בפני עשרה מישראל.

רבי יוחנן הוסיף חיוב מסירות נפש בשני המצבים הנ"ל, מעבר לחיוב שקיים ב"שלוש עבירות חמורות", כיוון שיש בהם גם עבירה של חילול ה' מעבר לגוף העבירה עצמה. הראשונים הסבירו, מה היא הסברה לומר שחילול השם במצבים אלו גובר על הדין הפשוט של "וְחַי בְּהֶם".⁴ לגבי שעת השמד הסבירו, שלאחר שהגויים יבצעו את זממם, אפילו בצנעה, יתפרסם ברבים שגזירתם הועילה כדי לגרום לישראל לעבור על דתם, ויהיה בכך חילול השם גדול. לגבי עבירות בפרהסיא, כאשר אדם עובר על רצון בוראו ברבים, הדבר מקל את כבוד השם בעיני אחרים, ויש בכך חילול השם גדול.

חלקה האחרון של הסוגיה עוסק באסתר המלכה. אסתר אמנם הייתה אנוסה, ואף על פי כן שואלת הגמרא כיצד היה מותר הדבר לאסתר להיבעל לאחשורוש, והרי המעשה נעשה בפרהסיא והיה עליה למסור את נפשה על כך?⁵

על שאלה זו השיבו אביי ורבא. לדעת אביי: "אסתר קרקע עולם הייתה", כלומר, כמו קרקע שאינה עושה מעצמה כלום אלא האדם חורש ומעבד אותה, כך אסתר מוגדרת כמי שלא עשתה שום מעשה כאשר נבעלה לאחשורוש, אלא הוא זה שעשה את המעשה (רש"י ד"ה "קרקע עולם היא"). החיוב למסור את הנפש על כל העבירות בפרהסיא הוא רק כאשר האדם עובר עליהן על ידי מעשה שהוא מבצע בעצמו, ולכן אסתר לא הייתה צריכה למסור את נפשה על כך.

לדעת רבא, "הנאת עצמן שאני", כלומר, כאשר הגויים דורשים שהישראלי יעבור עבירה, אך אין להם עניין להעביר אותו על דתו, אלא הדבר נובע מאינטרסים אישיים שלהם, מותר לישראלי לעבור על העבירה ואין זה מוגדר כחילול השם.

3 כך משמע מהרמב"ם הל' יסוה"ת ה, ב. אולם לפי רש"י ד"ה "ערקתא", משמע שמדובר אפילו על עבירות מדרבנן.

4 רש"י במסכת ע"ז כו, ב ד"ה "בפרהסיא" והר"ן על הגמרא בסנהדרין עד, א ד"ה "אבל בשעת גזירה".

5 הרדב"ז בשו"ת חלק ב, צב, הוכיח שאפילו אם עשרה אנשים רק יודעים על המעשה אך לא ראו אותו בפועל, הוא מוגדר כפרהסיא. כיוון שבמקרה של אסתר כל יהודי שושן ידעו שהיא נבעלה לאחשורוש, המעשה היה מוגדר כפרהסיא.

לכן במעשה אסתר, שכוונתו של אחשורוש הייתה רק בשביל הנאת עצמו, מותר היה לה לעבור על העבירה ולא למסור את נפשה על כך.

את שאלת הגמרא הנ"ל והתשובה לכך ניתן להבין בכמה אופנים. בפרק הבא נבקש לעסוק במחלוקת ר"ת וריב"ם המובאת בתוס' בעניין זה, ובניתוח מחלוקת אביי ורבא לאור מחלוקתם.

ג. "והא אסתר פרהסיא הואי?"; מחלוקת ר"ת וריב"ם

תוס' בד"ה "והא אסתר" תמה על שאלת הגמרא.⁶ הגמרא בשאלתה התייחסה לפגם במעשה של אסתר מצד היותו בפרהסיא, אלא שעל כך יקשה, מדוע שאלה הגמרא מעבירה בפרהסיא ולא מעבירה חמורה של גילוי עריות האסורה אף בצינעה?⁷ יש להעיר שתוס' הניחו שאסתר הייתה נשואה למרדכי, כפי שדורשת הגמרא במסכת מגילה יג, א ועל כן סברו שהיה במעשה משום גילוי עריות.

בתוס' מצויים שני הסברים לקושיה. לדעת ר"ת, בעילת גוי אינה מוגדרת כגילוי עריות. התורה הפקירה את זרעם של עובדי כוכבים, והשוותה את בעילתם לבעילתה של בהמה, כפי שהגמרא ביבמות דף צח, א דורשת מהפסוק "וְזָמַתְּ סוּסִים וְזָמַתְּם" (יחזקאל כג, כ). לפי זה, אמנם לא היה במעשה של אסתר גילוי עריות, אך הגמרא הקשתה שהיה עליה חובה למסור את נפשה, כיוון שזו עבירה בפרהסיא.

ריב"ם טוען שלא יתכן לומר שבעילת גוי אינה מוגדרת כגילוי עריות, ומביא שורה של הוכחות לכך. נביא אחת מהן. הגמרא במגילה טו, א עוסקת בדברי אסתר במהלך הדיון בינה לבין מרדכי לגבי מחויבותה להציל את כלל ישראל, ודורשת: "וְכִכְאֶשֶׁר אָבְדָתִי - אָבְדָתִי" (אסתר ד, טז), כשם שאבדתי מבית אבא כך אובד ממך". כלומר, בהליכתה להיבעל לאחשורוש ברצון, היא תיאלץ לאבד את מרדכי, כלומר להיאסר עליו, כפי שכבר איבדה את אביה ואמה.⁸ ריב"ם מניח שהאיסור לבעל הוא פועל

6 תוספותים מקבילים תוכל למצוא במסכת כתובות דף ג, ב ד"ה "ולדרוש להו דאונס שרי" כפי שיובא לקמן, וכן במסכת יומא דף פב, ב ד"ה "כי האי גוונא".

7 תוספות מעיר ששאלה זו נכונה גם לשיטת רבי ישמעאל, החולק על רבי יוחנן לגבי חומרת עבירת עבודת כוכבים. (עיין הערה 2).

8 בניגוד למציאות שהייתה עד כה, שאסתר נבעלה לאחשורוש באונס, כעת היא הולכת להיבעל לו ברצון. כתבו האחרונים, שאסתר עשתה מצווה גדולה במעשה זה, כיוון שהיא הצילה את כלל ישראל. אף על

יוצא של מעשה האיסור לבועל, ואם כן מוכח, שהתורה לא הפקירה את זרעם של הגויים לעניין בעילתם, וממילא בעילתה של אסתר (בגמרא שלנו), הייתה מוגדרת כגילוי עריות.⁹

ריב"ם מציע הסבר אחר לדברי הגמרא. לשיטתו, לגמרא היה פשוט מלכתחילה שכאשר האישה מוגדרת כ"קרקע עולם", כלומר כשהיא אינה עושה מעשה, אין עליה חיוב מסירות נפש מצד שלוש עבירות חמורות.¹⁰ לדבריו, הגמרא מעלה ספק שמא אף על פי שאסתר הייתה "קרקע עולם", מכל מקום הייתה עליה חובת מסירות נפש מצד העובדה שנבעלה לגוי בפרהסיא, וכאשר יש חילול השם לא שייכת סברת "קרקע עולם". תשובת אב"י היא שסברת "קרקע עולם" שייכת אפילו כאשר יש חילול השם, לכאורה בניגוד למחשבה הראשונית של הגמרא.

ד. האם רבא חולק על אב"י או מוסיף עליו?

הר"ן בחידושי לוסגיה (ד"ה "והא אסתר"), שואל גם הוא את שאלת התוס' ומביא כעין שני ההסברים של ר"ת וריב"ם. בנוסף כתב הר"ן שלדעת ר"ת רבא מוסיף על אב"י ואילו לדעת ריב"ם רבא חולק על אב"י. בפרק זה נבקש להתחקות אחר דברי הר"ן ולהבין מדוע הוא ראה לחלק באופן זה.

ראשית יש לציין כי כאשר אנו ניגשים להסביר את תשובות האמוראים על שאלות הגמרא, יש עדיפות לעשות זאת באופן שלא יחלקו על הנחות היסוד של הגמרא, אלא יחדשו חידוש שהגמרא לא ידעה אותו קודם לכן. לפי עיקרון זה ננסה לבחון כיצד ר"ת וריב"ם הבינו את חידושו של אב"י. לפי ר"ת, הגמרא הניחה בהנחת היסוד שאין איסור גילוי עריות בבעילת גוי, על כן ניגשה ישירות לשאלת חילול השם. אב"י חידש את סברת "קרקע עולם", על פיה אסתר לא עשתה מעשה, ועל

פי כן, אין חילוק בין מצווה לעבירה לעניין איסור הבעל לבוא על האישה משעת התרחשות המעשה והלאה, ולכן אסתר אמרה "וְכַאֲשֶׁר אֶבְדְּתִי- אֶבְדְּתִי".

9 לפי פירוש זה, המשמעות של הפסוק "זרמת סוסים זרמתם" היא, שהתורה הפקירה את זרעם לעניין הייחוס, שכן של גוי אינו נחשב כקרובו ושאריו של אביו, אך ודאי שבעילתו של גוי נחשבת בעילה. נפקא מינה לעניין זה תוכל למצוא ביבמות דף צח, א.

10 ריב"ם מוכיח את שיטתו מסברה בדין שפיכות דמים, שכפי שהסברנו לעיל, היא המקור לחיוב מסירות נפש בגילוי עריות. לדבריו, כאשר מכריחים אדם לרצוח באופן שהוא אינו עושה מעשה מצידו, כגון שמשליכים אותו על תינוק, ודאי שאין עליו חיוב מסירות נפש, כיוון שהוא יכול לטעון את סברת "מאי חזית" ליזכותו - דמו של התינוק אינו "אדום יותר" מדמו שלו, לכן כל עוד הוא לא מוכרח להרוג את התינוק בידיים, אין סיבה שהוא יבחר להרוג את עצמו.

כן הייתה פטורה מחיוב מסירות נפש אף על פי שהיה חילול השם בבעילה.¹¹ לפי ריב"ם, הגמרא הניחה בהנחת היסוד שאמנם קיים איסור גילוי עריות בבעילת גוי, אולם סברת "קרקע עולם" פוטרת מחיוב מסירות נפש עליו. מכל מקום, במעשה זה הייתה עבירה אחרת של חילול השם, עליה יש חיוב מסירות נפש אפילו במציאות "קרקע עולם". אביי חידש שבמציאות "קרקע עולם" אין חילול השם כלל ועל כן אסתר הייתה פטורה מחיוב מסירות נפש.

לפי זה נוכל להבין היטב את חילוקו של הר"ן. לדעת ר"ת, חידושו של אביי כלל לא עסק בגדרי חילול השם. על כן, כאשר רבא חידש את סברת "הנאת עצמן", הוא לא חלק על דברי אביי, אלא הוסיף שאפילו לו אסתר הייתה עושה מעשה, לא היה מוטל עליה חיוב מסירות נפש מאחר ולא חיללה את השם. אך לפי שיטת ריב"ם, חידושו של אביי עסק ישירות בגדרי חילול השם. על כן, כאשר רבא חידש את סברת "הנאת עצמן", ודאי בא לחלוק בכך על אביי, ולטעון שסברת "הנאת עצמן" היא זו שמוציאה את העבירה מגדר חילול השם, אך סברת "קרקע עולם" אינה מועילה לכך.

ה. מחלוקת רמב"ן וראב"ד

הצגת המחלוקת והוכחת הרמב"ן

הראב"ד בספרו "כתוב שם" כתב בהשגותיו על דברי בעל המאור בסוגיה של אסתר,¹² שבשעת השמד, תמיד יש חיוב מסירות נפש, וטעם "הנאת עצמן" אינו פוטר ממנו.

נביא את דברי הגמרא והתוס' בכתובות ג, ב, ולאחר מכן נראה את שיטת הרמב"ן המבוססת על גמרא זו. הגמרא מביאה את הברייתא, הדנה בדברי חכמים שתיקנו שנישואי בתולה יערכו ביום רביעי בשבוע. על פי הַסְבָּרָה של הברייתא, הסיבה שחכמים קבעו שהנישואים יערכו דווקא ביום רביעי, היא כדי שאם תהיה עילה לבירור משפטי המטיל ספק על תקפות הנישואים, יוכל החתן מיד למחרת ללכת לבית הדין, מאחר ובתי הדין היו יושבים לדון בימי חמישי.

מוסיפה הברייתא ואומרת, ש"משעת סכנה" ואילך דהיינו משעה שגזרה המלכות שבתולה שנשאת ביום רביעי תיבעל למושל, נהגו העם לערוך את הנישואים ביום

11 אפשר גם להסביר שלדעת אביי בסברת "קרקע עולם" אין חילול השם כלל, אך הסבר זה אינו מוכרח.

12 יז, ב מדפי הרי"ף, ד"ה "אביי אמר אסתר קרקע עולם הייתה".

שלישי כדי להימלט מהגזירה, וחכמים לא מחו בהם. שואלת מיד הגמרא, מדוע חכמים כינו את המצב הזה "סכנה"? אמנם יש כאן אונס, אך זו לא סכנת נפשות, וממילא אין צורך לבטל את התקנה שבתולה תינשא ביום רביעי? ומשיבה, שעדיין הייתה סכנה, כיוון שהיו נשים צנועות שהיו מוסרות את נפשן כדי לא להיבעל למושל. כיוון שהיו סבורות, שבעילתו של המושל תאסור אותן על בעליהן, אף על פי שהיא באונס, והן לא ידעו שבמצב כזה התורה לא אוסרת אותן על בעליהן. הגמרא מקשה על תירוץ זה, "ולידרוש להו דאונס שרי?", כלומר, מדוע חכמים לא דרשו ברבים לנשים הצנועות הללו שהדין הוא שאישה הנבעלת באונס מותרת לבעלה, וכך הן לא יסכנו את עצמן? ומשיבה, שישנן נשים פרוצות, שכאשר הן ישמעו שחכמים התירו להיבעל למושל, הן יבעלו ברצון, ולאחר מכן ימשיכו לחיות עם בעליהן כרגיל, ויעברו כל חייהן על איסור.¹³ לכן, חכמים לא לפרסם את ההיתר ברבים, והנשים הצנועות אכן היו בסכנה.¹⁴

תוס' בד"ה "ולדרוש להו דאונס שרי" שואל, כיצד הגמרא מציעה שחכמים יורו לנשים הצנועות שמותר להם להיבעל למושל באונס, ואחר כך להמשיך לחיות עם בעליהן, הרי יש במעשיהן עבירה של גילוי עריות, ולכאורה הנשים הישראליות היו צריכות למסור את נפשן על כך? תשובותיו של תוס' מקבילות לתשובותיו בסוגיית אסתר. לפי ר"ת, בעילה של גוי אינה נחשבת גילוי עריות. לפי ריב"ם, האישה היא "קרקע עולם", כלומר, אינה עושה מעשה, ולכן אין בבעילה עבירה של גילוי עריות.

שואל הרמב"ן בחידושו, ד"ה "ולדרוש להו דאונס שרי", אפילו אם נענה את תשובותיו של תוס', עדיין יש בגמרא עניין הדורש בירור. כיצד אפשר להורות לנשים הישראליות שמותר להן להיבעל למושל באונס, הרי הן עברו על חילול השם, שהרי נבעלו לגוי בפרהסיא ובשעת השמד, ולכאורה היה מוטל עליהן חיוב מסירות נפש? על כן משיב הרמב"ן, מוכרחים לתרץ שסברת "הנאת עצמן" מועילה גם בשעת השמד. כלומר, המושל לא גזר את הגזירה כדי להעביר את הנשים

13 הגמרא מביאה תירוץ נוסף; נשים כוהנות נאסרות על בעליהן אפילו אם נבעלו על ידי אחר באונס.

14 תרומת הדשן בסימן ריט כותב, שלפי גמרא זו אנו נאלצים להסביר בשיטת ר"ת, שמה שאמר ר"ת שבעילתו של גוי אינה מוגדרת כגילוי עריות, זה רק לעניין עצם העבירה של גילוי עריות, אך גם הוא מודה שבעילה שכזו אוסרת אותה על בעלה כאשר היא נעשית ברצון. הבנה זו פורכת את רוב ההוכחות שריב"ם הביא נגד ר"ת בתוספות שהובא לעיל.

הישראליות על דתן, אלא כדי לספק לעצמו הנאה, ועל כן היה מותר להן להיבעל לגוי ולא חיללו בכך את השם.

ננסה לתרץ את שיטת הראב"ד, בעזרת חילוקו של הר"ן שראינו בפרק הקודם.¹⁵ כפי הנראה הראב"ד סובר כשיטת ר"ת, שרבא בחידושו מוסיף על דברי אביי. לדידו, סברת רבא לפטור מצד "הנאת עצמן" נתחדשה לגבי פרהסיא דווקא, אך לא לגבי שעת השמד.¹⁶ לפי זה הוא מתרץ שהנשים הישראליות היו פטורות מחיוב מסירות נפש כיוון שהן היו "קרקע עולם", אף על פי שהן נבעלו למושל בשעת השמד. נמצא שאין לראב"ד ממקרה זה כל הוכחה לגבי פטור סברת "הנאת עצמן" בשעת השמד. הרמב"ן לעומתו סובר כמו שיטת ריב"ם, שרבא חולק על דברי אביי. לדידו, סברת "הנאת עצמן" נתחדשה לגביי פרהסיא ושעת השמד יחד. לפי זה הוא מתרץ, שהמושל גזר את הגזירה ל"הנאת עצמו" ועל כן לא היה במעשיהם של הנשים הישראליות חילול השם. נמצא שיש לרמב"ן הוכחה ממקרה זה שסברת "הנאת עצמן" פוטרת מחיוב מסירות נפש בשעת השמד.

קושיית הר"ן על הראב"ד

הר"ן בחידושו למסכת סנהדרין (עד, א, ד"ה "אבל בשעת הגזירה") מביא מהתלמוד הירושלמי הוכחה לשיטתו של הרמב"ן. הגמרא שם (שביעית ד ה"ב) מספרת, שבימי האמוראים, מלכות הגויים אנסה את בעלי הקרקעות לעבוד את האדמה גם בשנת שביעית כדי שישלמו להם מס, ורבי ינאי הורה שעליהם להישמע לגזירת הגויים ולחרוש. שואלת הגמרא, כיצד רבי ינאי הורה הוראה שכזו, הרי עבירה זו נעשתה בפרהסיא? ומשיבה, שהגויים לא התכוונו בגזירתם לגרום לישראל לעבור על מצוות שמיטה, אלא רק לגבות מהם כספי מיסים לתועלת עצמם, ולכן רבי ינאי הורה להישמע לגזירה ופטר מחיוב מסירות נפש. על כל פנים, הכפייה של הגויים לעבוד

15 נזכיר, שבכל המחלוקות בין אביי לרבא בש"ס הלכה כרבא, חוץ משישה מקומות יוצאי דופן בהם הלכה כאביי (יע"ל קג"ם).

16 לפי שיטתו, הטעם של "קרקע עולם" מועיל גם לפרהסיא וגם לשעת השמד, אך הטעם של "הנאת עצמן" מועיל רק לפרהסיא. צ"ע לשיטתו מה הסברה לחילוק זה, שהרי באופן פשוט אין סיבה לחלק. בנוסף, נראה בפשט הגמרא שתירוציהם של אביי ורבא מתייחסים לדבריו של רבי יוחנן, שדיבר לגבי חילול השם בשעת השמד ופרהסיא ביחד. ושמעתי ממורי ורבי הרב טוביה בר-אילן, שהגמרא שם שאלה דווקא מפרהסיא, כיוון שכפי שהסברנו בפרק ב, הנימוק לקיומו של חילול השם כאשר עוברים עבירה בשעת השמד, קשור ביסודו לפרהסיא.

את הקרקעות, היא אחת מגזרות השמד שלהם, ואם כן מוכח כשיטת הרמב"ן, שהטעם של "הנאת עצמן" מועיל גם בשעת השמד.

ננסה גם כאן, לתלות את מחלוקתם של הרמב"ן הראב"ד במחלוקת ראשונים אחרת, ובכך ליישב את קושייתו של הר"ן על הראב"ד. הנימוק¹⁷ שואל על מעשה אסתר, מדוע הגמרא הקשתה רק מפרהסיא, הרי העבירה נעשתה גם בשעת השמד? ותירץ, ששעת השמד זו שעה בה מלכות הגויים גוזרת את גזירתה על ישראל בלבד. אך כאשר היא גוזרת גם על מדינות נוספות, זו אינה שעת השמד. לפי הגדרה זו, גזירת אחשורוש לא מוגדרת כשעת השמד, שהרי לקח נשים מכל מדינות מלכותו, ולא רק מישראל.

באותו אופן, ניתן לתרץ את הקושי על הראב"ד מהירושלמי. הגזירה שהגויים גזרו על בעלי הקרקעות, הייתה על כל בעלי הקרקע ולא רק על ישראל, וכמו כן, הגזירה הייתה לעבוד את הקרקעות בכל השנים, ולא רק בשנת השמיטה. על כן, הגזירה לא נגזרה בשעת השמד, וממילא טעם "הנאת עצמן" שהביאה הגמרא, פוטר את הקושי של פרהסיא בלבד.¹⁸ הר"ן לעומת הנימוק¹⁷ הבין, ששעת השמד זו שעה בה מלכות הגויים גוזרת גזירה על ישראל, אפילו אם היא נגזרת על מדינות נוספות. לפי הגדרה זו, גזירת אחשורוש הייתה בשעת השמד. ממילא, גם בירושלמי הייתה מציאות של שעת השמד בנוסף לפרהסיא, וטעם "הנאת עצמן" שהביאה גמרא, פוטר שני קשיים אלה גם יחד.

הרמב"ם (הל' יסה"ת ה, ג) באותו עניין כותב כך:

כל הדברים האלו שלא בשעת הגזרה, אבל בשעת הגזרה והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחבריו ויגזור גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצות יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצות, בין נאנס בתוך עשרה בין נאנס בינו לבין עובדי כוכבים.

נראה שהרמב"ם סובר כמו הר"ן, כיוון שהוא הביא כדוגמא לשעת השמד את נבוכדנצר מלך בבל, שגזר גזירותיו גם על שאר העמים ולא רק על ישראל, כפי שכתוב בספר דניאל (ג, ד-ו):

וְהִכְרוּזוּ קוֹרָא בְּכֹחַ לְכֶם אוֹמְרִים הָעַמִּים הָאֵמוֹת וְהַלְשׁוֹנוֹת: בְּעַת אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל הַקְּרֹן, הַחֲלִיל, הַנְּבֵל, הַכַּנּוֹר, הַמְּנִים, הָעוּגָב וְכָל מִינֵי הַזָּמֶר, תִּפְּלוּ וְתִסְגְּדוּ

17 סנהדרין יז, ב מדפי הרי"ף.

18 ואולי כך אפשר לפשוט גם את הקושיות שהעלינו לעיל (הערה 16) על שיטתו של הראב"ד.

לְצֶלֶם הַזֶּהָב, אֲשֶׁר הָקִים נְבוּכַדְנֶצַּר הַמֶּלֶךְ. וּמִי שֶׁלֹּא יִפֹּל וַיִּסְגֹּד, בָּהּ בַּשָּׁעָה יִשְׁלַךְ
 לַתּוֹךְ כְּבָשֶׁן הָאֵשׁ הַבּוֹעֵרֶת.¹⁹

אולם יש להעיר שאין הכרח שהנימוק"י חולק על הרמב"ם. ייתכן שהנימוק"י מבחין בין שני סוגים של גזירות. כאשר ישנה גזירה על כל העמים, וזו גזירה שאין עניינה להכריח את הגויים לעבור על שבע מצוות בני נח,²⁰ אלא כל מטרתה היא "הנאת עצמן" של המלכים, (כמו אחשורוש שחיפש מלכה, והמלך בירושלמי שרצה כסף), היא אינה מוגדרת עבור ישראל כשעת השמד, גם אם יוצא שזו גזירה שגורמת להם בסופו של דבר לעבור עבירות. אולם, כאשר ישנה גזירה כמו גזירתו של המלך נבוכדנאצר, שזו גזירה שעניינה להכריח את כל העמים לעבור עבירת עבודה זרה, שהיא אחת מתוך שבע מצוות בני נוח, גם הנימוק"י יודה שהיא מוגדרת עבור ישראל כשעת השמד, אף על פי שהיא לא נגזרה על ישראל בלבד.

ו. סיכום

בתחילת המאמר, הצגנו את סוגיית חילול השם במסכת סנהדרין, שמסקנתה היא שיש שני סוגים של עבירות בהם יש חובת מסירות נפש. שלוש עבירות חמורות, דהיינו עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים וכן שאר עבירות במצב בו נתבעים לעבור עליהן בפרהסיא או בשעת השמד, כיוון שיש בהן חילול השם. לאחר מכן, ראינו את שאלת הגמרא "והא אסתר פרהסיא הואי?" עליה השיבו אביי ורבא. אביי השיב, שאסתר הייתה "קרקע עולם", ורבא השיב שגזירתו של אחשורוש הייתה ל"הנאת עצמן".

תוס' במקום תמה מדוע הגמרא לא שאלה את שאלתה מעבירת גילוי עריות והביא את שיטותיהם של ר"ת וריב"ם. לשיטת ר"ת, אין בבעילה של גוי גילוי עריות, ואילו לשיטת ריב"ם ודאי שיש בבעילה זו גילוי עריות, אלא שאסתר הייתה "קרקע עולם" ועל כן לא הייתה מחויבת למסור את נפשה משום גילוי עריות. הר"ן הוסיף שלר"ת רבא מוסיף על אביי, ואילו לריב"ם רבא חולק על אביי. הסברנו שהר"ן חילק באופן זה, כיוון שלפי ר"ת כאשר אביי חידש את סברת "קרקע עולם" הוא לא עסק כלל בגדרי חילול השם, וייתכן שרבא מודה לו, אלא שמעיר שמסברת "הנאת עצמן" לא היה כלל חילול השם במעשה אסתר. אך לפי ריב"ם, כאשר אביי

19 הפסוקים מתורגמים מארמית לעברית, והועתקו מתוך: "כתובים עם באור חדש" מאת של. גורדון.

20 שבע מצוות בני נוח: אבר מן החי; ברכת השם(קללת השם בלשון סגי נהור); גזל; דינים; עבודה זרה; גילוי עריות; שפיכות דמים.

הרחיב את סברת "קרקע עולם" הוא עסק ישירות בגדרי חילול השם, ועל כן רבא שמביא בדבריו טעם אחר, "הנאת עצמן", חולק עליו בהכרח.

לאחר מכן עסקנו במחלוקת רמב"ן והראב"ד. הראב"ד כתב שטעם הנאת עצמן אינו פוטר מחיוב מסירות נפש בשעת השמד, ואילו הרמב"ן כתב שטעם הנאת עצמן דווקא פוטר מחיוב זה, והוכיח את דבריו מהגמרא בכתובות בגזירת בתולה להגמון. אך תירצנו את שיטת הראב"ד בעזרת הבנתו של ר"ת. לשיטתו, רבא הוסיף על דברי אביי, וכתב את חידושו דווקא לגביי פרהסיא, וממילא הגמרא בכתובות סברה שלנשים הישראליות היה מותר להיבעל למושל הגוי מטעם "קרקע עולם" ולא מטעם "הנאת עצמן" ואין לו כל הוכחה לכך שטעם "הנאת עצמן" פוטר מחיוב מסירות נפש אף בשעת השמד. אך לפי שיטת ריב"ם, רבא חלק על דברי אביי, וכתב את חידושו לגביי פרהסיא ושעת השמד היחד, וממילא הגמרא בכתובות סברה שלנשים הישראליות היה מותר להיבעל למושל הגוי מטעם הנאת עצמן ועל כן הוכיח מגמרא זו שטעם "הנאת עצמן" פוטר ממסירות נפש אפילו בשעת השמד.

בפרק האחרון של המאמר ראינו את קושיית הר"ן על שיטתו של הראב"ד מהגמרא בירושלמי, שם רבי ינאי הורה לבעלי הקרקעות להמשיך לעבוד בשמיטה אף על פי שזו הייתה שעת השמד, ולכאורה מוכח משם שטעם "הנאת עצמן" מועיל כדי לפטור מחיוב מסירות נפש במציאות זו. תירצנו שהראב"ד סובר כמו הנימוק"י ששעת השמד זו שעה בה הגויים גוזרים גזירה על ישראל בלבד, אך כאשר גוזרים גזירה על מדינות נוספות זו אינה שעת השמד. אך הרמב"ן הבין כמו הר"ן שגם גזירה שנגזרת על מדינות נוספות נקראת שעת השמד, וראינו שכך הבין כנראה גם הרמב"ם שהביא כדוגמא לשעת השמד את נבוכדנאצר מלך בבל שגזר את גזירותיו על מדינות נוספות מלבד ישראל. אולם, סייגנו את דברינו והסברנו, שייתכן שגם הנימוק"י יודה לו שגזירה כזו מוגדרת כשעת השמד כיוון שהוא גזר לעבור על עבודה זרה, שזו אחת משבע מצוות בני נוח ועל כן מעבירה את הגויים על דתם. הנימוק"י התכוון בדבריו להגיד שגזירה שנגזרת על מדינות נוספות מלבד ישראל ואינה אחת משבע מצוות בני נוח, לא מוגדרת עבור ישראל כשעת השמד.

